

УДК 342.4(045)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.125>

В. В. Шамрай
доктор юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-8090-7523

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено теоретико-методологічним підходам до визначення впливу процесів глобалізації на розвиток конституційного права в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції з погляду пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства.

Автор аналізує юридичний зміст правової глобалізації, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин і конституційної модернізації суспільства й держави в сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Особливу увагу приділено прогнозуванню як побудові ефективної моделі розвитку з урахуванням можливих ризиків і кінцевих результатів. Таке моделювання принципово нових конституційно-правових принципів, норм, інститутів, підгалузей, бажаних та суспільно корисних відповідно до стану урегульованості реально наявних конституційно-правових відносин у суспільстві дає чітке розуміння концепту глобалізаційного впливу на розвиток міждержавної інтеграції України в майбутньому.

Обґрунтовано врегулювання питань співвідношення компетенції ЄС та його членів особливо під час реалізації Європейським Союзом зовнішньополітичної функції. В умовах глобалізації та міждержавної інтеграції здійснення спроби юридичного, нормативного, галузевого (конституційно-правового) прогнозування розвитку національної галузі конституційного права набуває особливої ролі та актуальності.

Визначено правове прогнозування розвитку галузі конституційного права України.

Запропоновано, що наднаціональність може існувати тільки в межах міжнародних утворень, у яких складові елементи (держави) повністю не втратили свого суверенітету. Держави-члени організації зберігають свій суверенітет, вони мають право вільного виходу з неї, і позбавити державу цього права неможливо, як і не можуть вони відмовитися від нього, навіть внісши відповідні положення в установчий документ, унаслідок загальноправової презумпції недійсності відмови від потенційної вигоди.

Наголошується на потребі подальшого вдосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система, глобалізація.

Shamrai V. V. CONSTITUTIONAL LAW DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTERSTATE INTEGRATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to determining the influence of globalization processes on the development of constitutional law in modern conditions of European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society.

The author analyzes the legal content of legal globalization, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration. Particular attention is paid to forecasting, as building an effective model of development, taking into account possible risks and end results. This modeling of fundamentally new constitutional and legal principles, rules, institutions, subsectors, desirable and socially useful in accordance with the state of settlement of real constitutional and legal relations in society gives a clear understanding of the concept of globalization effect on Ukraine's intergovernmental integration in the future.

The settlement of the issues of the relationship between the competence of the EU and its members is substantiated, especially during the implementation of the European Union's foreign policy function. In the conditions of globalization and intergovernmental integration, the implementation of the attempt of legal, normative, branch (constitutional-legal) forecasting of the development of the national branch of constitutional law acquires a special role and actuality.

The legal forecasting of the development of the branch of constitutional law of Ukraine is determined.

It is proposed that supranationality can exist only within the framework of international entities in which the constituent elements (states) have not completely lost their sovereignty. The member states retain their sovereignty, they have the right to freely withdraw from it, and it is impossible to deprive the state of this right, just as they cannot renounce it, even by including the relevant provisions in the constituent document, due to the general presumption of invalidity.

The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Key words: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, globalization.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним із найбільш актуальних є дослідження сутності процесів конституціоналізації міжнародного права, оскільки в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування конституційно-правових інститутів та трансформації предмета й методу конституційного права як базової галузі національного правопорядку.

Отже, як убачається, проблеми визначення основних тенденцій трансформації галузі конституційного права та її окремих інститутів під впливом сучасних процесів правової глобалізації та міждержавної інтеграції об'єктивують необхідність комплексного аналізу можливостей і механізмів правового прогнозування та планування подальшого конституційно-правового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці окремим питанням конституціоналізації міжнародного права в сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції приділялася увага в працях таких учених, як М.О. Баймуратов, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, О.В. Задорожний, В.М. Кампо, Ю.М. Капіца, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, П.Ф. Мартиненко, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, І.Д. Сліденко, П.Б. Стецюк, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та інші.

Мета статті – дослідити основні доктринальні підходи до визначення закономірностей конституційно-правового розвитку України в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції як принципово нових політико-правових процесів у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. За визначенням В.П. Нагребельного, під прогнозуванням у загальновизнаному значенні розуміють процес підготовки науково обґрунтованих оціночних суджень (міркувань) про можливий стан відповідного об'єкта (суспільство, економіка, політика, правова система тощо) у майбутньому, що поєднують у собі два елементи: передбачення і пропонування [6, с. 22].

Відповідно до цього, виокремлюють пошуковий і нормативний прогнози. Якщо в першому випадку висловлюються можливі перспективи, стани, розв'язання проблем майбутнього тощо, то у другому – визначається бажаний (можливий) стан розвитку і трансформації відповідного явища під впливом об'єктивних чинників або цілеспрямованої діяльності.

Пошуковий прогноз здебільшого має теоретико-пізнавальний характер і безпосередньо не враховує цілеспрямованих дій із боку суб'єктів соціального управління. Його основне завдання – з'ясувати, як і в якому напрямі розвиватиметься

досліджуваний об'єкт (відповідні суспільні відносини).

Отже, на сучасному етапі конституційно-правового розвитку в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції необхідним складовим елементом належної державної правової політики є нормативне прогнозування, тобто моделювання принципово нових конституційно-правових принципів, норм, інститутів, підгалузей, бажаних і суспільно корисних відповідно до стану урегульованості реально наявних конституційно-правових відносин у суспільстві.

Водночас знання майбутнього є необхідною умовою для правильного й ефективного управління суспільством. На нинішньому етапі державотворення і правотворення в Україні особливої ваги набуває наукове планування та юридичне прогнозування, які мають надавати цим процесам цілеспрямованого, поступового, системного й комплексного характеру. Юридичне прогнозування, як цілком справедливо вказує В.П. Нагребельний, є науковим передбаченням майбутнього стану державно-правових процесів, їхнього характеру та особливостей, темпів і етапів, напрямів і шляхів розвитку тощо. Воно ґрунтується на певних закономірностях соціального, економічного та політичного розвитку суспільства й застосування загальнонаукових і спеціальних методів досліджень. Юридичне прогнозування (зокрема, у законодавчій діяльності) мають вести спеціально організовані наукові колективи на засадах загальної теорії держави і права та соціальної прогностики, які безпосередньо пов'язані з розробленням стратегії правотворчості та її перспективного й поточного планування [6, с. 22].

Зі свого боку, об'єктами юридичного прогнозування мають стати держава, право, законодавство, правова система, система державних органів і правових норм, окремі галузі права (зокрема, конституційне право – *В. III.*) та їхні інститути.

Особлива складність феномену держави й права та їхніх підсистем зумовлює нині розроблення та впровадження нових методів прогнозування, спеціально орієнтованих на вивчення динаміки складних соціальних систем, зокрема: узагальненого сценарію (прогноз надається у вигляді цілісної картини майбутнього стану об'єкта); експертного опитування; математичного моделювання; системного аналізу соціальних чинників і структур; історико-правового методу тощо.

У правовій науці прогнозування, залежно від видів, поділяють на: державознавче (загальний об'єкт – держава як складне системне соціальне утворення, що впливає на всі без винятку галузі суспільного життя); правове (загальний об'єкт – право як система суспільних відносин); кримінологічне, об'єктом якого є загаль-

ні та локальні зміни динаміки злочинності; галузеве, в основі якого прогнозування розвитку певної галузі права; локальне, що ставить за мету прогноз розвитку окремого правового інституту [6, с. 24].

Отже, у межах дослідження доцільним убачається здійснення спроби юридичного, нормативного, галузевого (конституційно-правового) прогнозування розвитку національної галузі конституційного права в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції (до того ж для України актуальною є насамперед проблематика європейської та євроатлантичної інтеграції як чинників впливу на галузевий конституційно-правовий розвиток).

Відповідно до наведених сутнісних характеристик процесу юридичного (правового) прогнозування, правове прогнозування розвитку галузі конституційного права України можна визначити як комплексний, системний, науково обґрунтований процес моделювання бажаних і корисних нових принципів, норм, інститутів, підгалузей конституційного права з метою досягнення їх максимальної відповідності сучасним умовам транснаціонального (універсального і регіонального) політико-правового розвитку, а також реальному змісту та стану конституційно-правових відносин у суспільстві.

Зокрема, спираючись на особливості сучасної трансформації основних конституційно-правових принципів європейських держав, варто зазначити, що останнім часом у працях, присвячених вивченню зовнішніх функцій сучасної держави, разом із функцією оборони країни та іншими окремо виділяють і функцію міждержавної інтеграції, що є досить ємкою і комплексною категорією. За своїм змістом ця функція передбачає як співпрацю держав у різних галузях, зокрема в розв'язанні глобальних проблем сучасності, так і участь у підтримці світового правопорядку. На слушну думку С.А. Кирєєвої, функція міждержавної інтеграції – це зовнішня функція держави, змістом якої є діяльність держави, спрямована на становлення, розвиток, зміцнення й удосконалення різних форм міждержавної співпраці й підпорядкована єдиним принципам, цілям і завданням [3, с. 42]. Отже, досліджуючи реалізацію зовнішньої функції держави органами влади, на думку Ю.О. Волошина, логічним буде висновок, що функція міждержавної інтеграції має бути пріоритетною в умовах розвитку глобалізації [2, с. 28], що, як здається, має знайти своє нормативне відображення й на конституційно-правовому рівні ієрархічної архітектури національної системи права.

З огляду на це варто зазначити, що поява нової конституційної функції, якою є функція міждержавної інтеграції, потребує формування ново-

го погляду на суверенітет держави в зовнішній політиці не тільки з погляду основних конституційно-правових принципів, але й з урахуванням відповідних особливостей у конкретних конституційно-правових механізмах реалізації національної політики, що інтегруються до об'єднання з елементами наднаціональності.

Інакше кажучи, розвиток євроінтеграції в бік її посилення до певної міри дає змогу побачити наявність стійкої тенденції, з одного боку, щодо послідовного самообмеження держав – членів ЄС в обсязі здійснюваних суверенних прав, а з іншого – набуття ЄС дедалі більше ознак наддержавно-го утворення.

Під час збереження формально-юридичного аспекту державного суверенітету одночасно відбувається поступове обмеження матеріальних можливостей його прояву, що виражається в конституційному делегуванні державами суверенних прав ЄС [3, с. 43].

Захисники державного суверенітету та їхні опоненти багато в чому спираються на принцип наднаціональності, використовуючи його як аргумент у своїх дискусіях. Наприклад, М.А. Корольов вважає, що наднаціональність виникає тоді, коли утворення отримує можливість зобов'язувати своїми конкретними діями свої держави-члени, не заручаючись їхньою згодою на це в кожному окремому випадку, тобто набуває щодо них певного обсягу самостійних розпорядчих повноважень [5, с. 15]. Фактично ж, на думку О.А. Шибаєвої, «питання про наднаціональність міжнародних організацій – це питання про співвідношення суверенітету держав – членів організації з повноваженнями створеного ними внутрішньоорганізаційного механізму». Ступінь делегування прав і повноважень держави органам міжнародної організації водночас є суттю інституту наднаціональності [5, с. 18].

Хоча делегування державами-членами значної частини суверенних прав Європейському Союзу відбулося з власної волі держав (суто в конституційно-правовий спосіб – *В. III.*), тобто це був їхній суверенний вибір, багато побоювань викликає тенденція щодо постійного розширення кола цих прав, неоднозначне розмежування компетенції ЄС та національних держав.

Чітке врегулювання питань співвідношення компетенції ЄС та його членів особливо актуальне в разі реалізації Європейським Союзом зовнішньополітичної функції. З огляду на це за аналогією із законодавчою компетенцією для Європейського Союзу Т. Гартлі виділяє чотири види компетенції (тобто сукупності встановлених в офіційній формі прав та обов'язків). Перший вид – виняткова компетенція, яка стосується кола питань, переданих державами-членами об'єднанню. Другий вид – це так звана компетенція конкурсувальна, яку здій-

снюють держави-члени з питань, що не стосуються компетенції об'єднання. Третій вид – це паралельна, або спільна, компетенція, коли відносини в певних сферах урегульовують спільно держави-члени, а також на наднаціональному рівні. До четвертого виду компетенції належать питання, які урегульовують на національному рівні [8, с. 44].

Проте, з іншого боку, якщо в процесі функціонування Європейського Співтовариства «виникає потреба в діях із боку Співтовариства з метою досягнення однієї з цілей Співтовариства, то держава може бути вимушена виконувати рішення, проти ухвалення яких вона заперечувала. М. Фредерік серед головних ознак наднаціонального об'єднання назвав такі: набуття органами Співтовариства виняткової компетенції у сферах, які визначені в установчих актах і які раніше належали до суверенних прерогатив держав-членів; правоздатність головного представницького органу Співтовариства, у якому держави-члени мають неоднакову кількість голосів, розширювати їхню компетенцію; право органів Співтовариства, що діють у межах компетенції, зобов'язувати членів без їхньої згоди та всупереч їхній волі шляхом ухвалення обов'язкових рішень більшістю постанов; право органів Співтовариства, що діють у межах компетенції, від імені Співтовариства укладати з третіми країнами договори, які є обов'язковими для держав-членів; право органів Співтовариства, що діють у межах компетенції, зобов'язувати та уповноважувати постановами і міжнародними договорами фізичних і юридичних осіб або органи держав-членів безпосередньо, без трансформації цих постанов і міжнародних договорів у внутрішні правові порядки; наділення представницьких органів Співтовариства, тобто органів, що складаються з міжнародних чиновників, повноваженнями ухвалювати обов'язкові для держав-членів постанови, які стосуються суттєвих питань [7].

Але, з іншого боку, якщо вважати наднаціональні риси в ЄС загрозою державного суверенітету її членів, то очевидним є те, що причини й умови можливості наднаціональності треба шукати в суверенітеті [1, с. 38].

Отже, суть наднаціональності в тому, що дещо в порядку ієрархічних взаємозв'язків підпорядкування-підпорядкованості розташовується над державами як суверенними одиницями. Тобто наднаціональність може існувати лише в межах міжнародних утворень, у яких складові елементи (держави) повністю не втратили свого суверенітету [4, с. 22]. У чистому вигляді наднаціональність неможлива, оскільки поки держави – члени організації зберігають свій суверенітет, вони мають право вільного виходу з неї, і позбавити державу цього права неможливо, як і відмовитися вони від

нього не можуть, навіть внісши відповідні положення в установчий документ, унаслідок загальноправової презумпції недійсності відмови від потенційної вигоди. Також наднаціональність зумовлює те, що поки держави – члени ЄС не втратять свого суверенітету, про федерацію говорити не доводиться, якщо це відбудеться, то наднаціональність втратить свою сутність, тобто нині можна говорити про наднаціональність як про якість політичної системи, яка реалізується в діяльності інститутів ЄС.

Отже, говорячи про принципово нову функцію міждержавної інтеграції та відображення в цій функції сучасних політико-правових трансформацій конституційно-правових принципів державного суверенітету та політичної незалежності, потрібно констатувати необхідність за бажання держави реалізовувати таку функцію практично встановлювати відповідні конституційно-правові механізми легітимного делегування спільним інтеграційним органам певного обсягу суверенних прав, що можна здійснити тільки на внутрішньому конституційно-правовому рівні шляхом нормативного прогнозування подальших інтеграційних рішень такої держави.

Висновки. Загалом, у результаті проведеного дослідження проблем і перспектив правового прогнозування розвитку галузі конституційного права України під впливом міждержавної інтеграції можна дійти таких найважливіших висновків: а) правове прогнозування розвитку галузі конституційного права України можна визначити як комплексний, системний, науково обґрунтований процес моделювання бажаних і корисних нових принципів, норм, інститутів, підгалузей конституційного права з метою досягнення їхньої максимальної відповідності сучасним умовам транснаціонального (універсального і регіонального) політико-правового розвитку, а також реальному змісту та стану конституційно-правових відносин у суспільстві; б) прогнозування розвитку інституціонального конституційно-правового механізму функціонування органів публічної влади України в умовах інтенсифікації європейської міждержавної інтеграції проявляється у двох онтологічних вимірах: зовнішньому, що відображає на рівні конституційно-правової регламентації міжнародні політико-правові процеси міждержавної інтеграції та реалізується у формі ухвалення конституційно-правових норм про обмеження державного суверенітету та політичної незалежності шляхом делегування певного обсягу повноважень наднаціональним органам та про розмежування конституційної (суверенної) компетенції між внутрішніми та спільними органами, та внутрішньому, що на інституціональному рівні проявляється в таких тенденціях, як поси-

лення ролі уряду в здійсненні зовнішньої політики шляхом появи конституційного звичаю про делегування главою держави повноважень щодо ведення міждержавних переговорів і підписання міжнародних договорів уряду або главі уряду (прем'єр-міністру); розширення нормативного та фактичного статусу відомства закордонних справ як спеціального державного органу здійснення зовнішньої політики; конституційне закріплення важливої ролі парламентів щодо процедури ратифікації міжнародних договорів відповідно до загальних (універсальних і регіональних) тенденцій розвитку парламентаризму; в) ключовим напрямом нормативного прогнозування розвитку галузі конституційного права є моделювання конституційно-правових норм, спрямованих на захист національних інтересів і розв'язання стратегічних завдань держави в новітніх умовах глобалізації та міждержавної інтеграції, появи принципово нових викликів і загроз національній безпеці.

Література

1. Hoffmann S. The Politics and Ethics of Military Intervention. *Survival*. London, 1995. Vol. 37. Issue 4. P. 29–51.
2. Волошин Ю. До проблеми нормопроектного забезпечення діяльності Президента України в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 1999. № 2. С. 23–34.
3. Киреева С. Межгосударственная интеграционная деятельность как выражение внешней функции Российского государства / под ред. Н. Матузова. Саратов, 2005. 146 с.
4. Конституции зарубежных государств : учебное пособие. Москва, 1997. 586 с.
5. Королев М. Наднациональность с точки зрения международного права. *Московский журнал международного права*. 1997. № 2. С. 5–16.
6. Нагребельний В. Прогнозування в законодавчій діяльності. *Віче*. 2010. № 13. С. 22–24.
7. Фредерик М. Конституция, разделение полномочий и международная деятельность Квебека. *Казанский федералист*. 2004. № 3 URL: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n11/14>.
8. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества. Москва, 1998. 648 с.